



Araştırma Makalesi / Research Article

AFYONKARAHİSAR MÜZESİNDEN KYBELE FİGÜRİN GRUBU

Aslıhan ÖZBAY¹
Fikret ÖZBAY²

Öz

Günümüzde Afyonkarahisar Müzesi deposunda korunan 10027 envanter no.lu Kybele figürini grubu köklerini, Boğazköy Kybele heykel grubundan (MÖ 6. yüzyıl) alan ünik bir örnek olarak karşımıza çıkar. İkonografik bağlamda alışagelmış Kybele tasvirlerinin dışına çıkan Afyonkarahisar Müzesi Kybele figürin grubu şüphesiz üzerine sınırlı bilgi bulunan Phrygia Mater kült pratiklerine ilişkin ipuçları taşımaktadır. Figürin grubunun işaret ettiği bir diğer önemli nokta, Phryg'lerin önce Makedon ardından Roma hakimiyeti döneminde kültürel anlamda geri çekilmiş olmasına karşın etnik kimliklerini koruduklarını göstermesidir. Afyonkarahisar Müzesi Kybele figürin grubu Phrygia'da MS 1.-2. yüzyılda yerel unsurlara bağlı kalarak üretim yapan koroplastik atölyelerin varlığını devam ettirdiğini işaret eder.

Anahtar Kelimeler: Kybele, Phrygia, Kült, Pişmiş Toprak Figürin, Büst

KYBELE FIGURINE GROUP FROM AFYONKARAHİSAR MUSEUM

Abstract

The Kybele figure group with inventory number 10027, which is preserved in the warehouse of Afyonkarahisar Museum today, appears as a unique Kybele depiction that takes its roots from the Boğazköy Kybele sculpture group (6th century BC). The group of Kybele figures in the Afyonkarahisar Museum, which goes beyond the usual depictions of Kybele in the iconographic context, undoubtedly carries important clues about the Phrygia Mater cult practices, on which there is limited information. Another important point is that it shows that the Phrygians retained their ethnic identity despite the fact that they retreated culturally during the Macedonian and then Roman domination. The group of Kybele figures from the Afyonkarahisar Museum indicates that in the 1st century AD in Phrygia, coroplastic workshops that made production by adhering to local elements continued to exist.

Keywords: Kybele, Phrygia, Cult, Terracotta Figurine, Bust

¹ Dr., ORCID: 0000-0002-8519-5665

Sorumlu Yazar (Corresponding Author): aslihanozbay79@gmail.com

² Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, ORCID: 0000-0001-9004-846X

Başvuru Tarihi (Received): 25.05.2022 **Kabul Tarihi** (Accepted): 20.07.2022

Giriş³

Anadolu'nun kadın tanrısı Mater'e ilişkin belki de tartışmaya en kapalı konu gerek tanrıçanın ana vatanı Phrygia'da gerekse kültün Hellenleşme sürecinde Yunan dünyasında tanrıçanın tasvirleridir. Özellikle kültün Yunan dünyasında kabulünün ardından Rhea ve Demeter'le özdeşleştirilen Kybele imajı Yunan düşünce sistemine göre tekrar tasarlanmıştır. Yunan kıyafetleri içinde bir taht üzerinde oturur vaziyette veya ayakta tasvir edilen Kybele'nin etnik kökeni, kült pratikleri ve hakim olduğu vahşi doğaya ait izler Kybele tasvirlerinin ana unsurlarından olan aslan, *Thympanon* ve *phiale* gibi objelerle bu yeni Kybele imajına ustalıkla yerleştirilmiştir. Agoraktios'un MÖ 5. yüzyıla tarihlendirilen Atina Agorası'ndaki Kybele heykeli ile görsel bazda; Kybele'nin Rhea ve Demeter'e (Kofier, 2018) evrilmesiyle birlikte düşünce bazında kısmen asimilasyona uğrayan bu Anadolu tanrıçasının yeni kimliği ile uyumlu görsel tasviri kanonik bir hal alarak yüzyıllar boyunca varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Ancak, çalışmanın konusunu oluşturan Kybele figürin grubu gibi ünik olarak değerlendirebileceğimiz oldukça az sayıda örnek bilhassa tanrıçanın ana vatanı olan Phrygia'da erken dönem Phrygia tasvirlerine bağlı kalarak yeniden yorumlandığını işaret etmektedir. Dahası önce Pers hakimiyeti ardından bölgede oldukça baskın hale gelen sırası ile Greko-Makedon ve Greko-Romen kültürü içinde hala Phryg kültürüne ait unsurların yaşatılmaya devam edildiğini gösterir. Çalışmanın konusunu oluşturan Afyonkarahisar Müzesi 10027 envanter numaralı Kybele büstü bilinen Mater tasvirlerinin dışında Boğazköy Kybele heykel grubu ile ortak bir kompozisyonu paylaştığı açıkça görülmektedir; dolayısı ile MÖ 6. yüzyıldan MS 1.-2. yüzyıla değin bölgede ana teması değişmeden uygulana gelen bir kült ritüelinin net bir tasviri yapılmaktadır. Bu anlamda gerek Boğazköy Kybele Heykel grubu gerekse Afyonkarahisar Müzesi 10027 no.lu Kybele figürin grubu kültün ana vatanında uygulana gelen kült pratikleri üzerine çıkarımda bulunmamızı sağlayan ender örnekleri teşkil etmektedir. Afyonkarahisar Müzesi 10027 no.lu Kybele figürin grubu ve buna ek olarak Afyonkarahisar örneği ile aynı tipolojik özellikleri sergileyen İstanbul müzesi envanterlerinde kayıtlı Kybele figürin grubu, Phrygia bölgesinin kültürel dinamikleri ile bağdaşık özgün eserler üreten atölyelerinde de bulunduğunu işaret etmesi noktasında önemli bir yere sahiptir.

³ Çalışmada incelenen figürin grubunun stilistik ve ikonografik incelemesi A. Özbay, Phrygia bölgesinin tarihsel süreci F. Özbay tarafından değerlendirilmiştir.

1. Afyonkarahisar Müzesinden Kybele Figürin Grubunun Tanımı

Resim 1: *Kybele Figürin Grubu, ön yüz*



Resim 2: *Kybele Figürin Grubu, arka yüz*



Müze Envanter No: 10027

Müze Geliş Yeri: Afyon İli, Sandıklı İlçesi, Susuz Köyü.

Ölçüler: **Yükseklik:** 16 cm., **Genişlik:** 13 cm., **Pişirme Deliği:** 1,7 cm., **Kaide Yüksekliği:** 4,9cm. **Hamur:** 2.5 YR 6/6, **Yüzye:** 2.5 YR 4. **Katkı:** Mika ve kum katkılı gözeneksiz hamur.

Afyonkarahisar Müzesi depolarında 10027 envanter numarası ile korunan pişmiş toprak figürin grubu merkezde yer alan Kybele büstü ve iki yanında ayakta durur vaziyette yer alan çocuk müzisyen figürinlerinden oluşmaktadır. Figürin grubunun merkezinde yer alan Kybele büstü *polosunun* üst kısmı dışında tüme yakın olarak korunmuştur. Yüksek olduğu anlaşılan *polosun* başa oturduğu noktada kumaştan yapılmış kalın bir çelenk yer alır. Kybele'nin yüzünü çevreleyen saçlar dairesel ve şişkin/kabarık parçalar halinde işlenmiştir. Kulaklarda dairesel küpeler kullanılmıştır. Başın arka kısmında saçlar enseden başın üst kısmına doğru orta kalınlıkta ve sığ yivler ile belirtilmiştir. Saç ensede dikdörtgeni andıran köşeli bir topuz şeklinde sonlanır. Arkada başın orta noktasında dairesel asma deliği yer almaktadır. Yüz uzuvları büyük oranda belirginliğini yitirmiş olmasına karşın göz kapaklarının sığ ve orta kalınlıkta işlendiği görülmektedir. Birbirine yakın olarak yerleştirilen gözler badem formunda ve açık, dudaklar küçük ve dolgundur. Çene sivri, yüz oval ve dolgundur. Kybele figürininin boyun kısmı baş ile orantısız kalınlıktadır. Boyun doğrudan dikdörtgen şeklindeki platformun üzerine yerleşir. Merkezde yer alan Kybele figürinin sağında ve solunda yer alan çocuk müzisyen figürleri cepheden ve frontal olarak ayakta durur vaziyettedirler. Aynı kalıptan üretildikleri anlaşılan müzisyen figürlerinden sahnenin sağında yer alan figür tam olarak günümüze ulaşırken sahnenin solunda yer alan figür baştan göğüs altına kadar korunmuştur. Müzisyen figürlerinin her ikisi de aşınmayla stilistik özelliklerini yitirmiştir. Ancak saçlarının kısa ve kabarık olduğu, boyun üzerinde birleştirdikleri ellerinde *aoulos* tuttukları açıkça görülmektedir. Kybele'nin sağında yer alan tüm olarak korunmuş müzisyen figürinin diz kısmında görülen kabarıklık, tunik giydiğini işaret eder. Müzisyen figürlerinin arka kısmı işlenmeden bırakılmıştır. Figürlerin üzerinde yer aldığı hafif konkav profilli dikdörtgen kaidenin sağ tarafının küçük bir kısmı korunmuştur. Kaideye figürlerin oturduğu düzlemden gövdeye geçişte önde ve yan kısımda kalın bir pervaz kullanılırken, arka kısım müzisyen figürinlerinde gördüğümüz üzere işlenmeden bırakılmıştır.

2. Phrygia Bölgesinde Mater İkonografisi

Phrygia bölgesinde tanrıça Mater olarak isimlendirilirken kültün Yunan dünyasında kabul görmesiyle birlikte tanrıça Kybele olarak isimlendirilmiştir. Çalışmada söz konusu bölgesel farklılık gözetilerek Yunan dünyasından bahsederken tanrıça Kybele olarak anılırken Phrygia bölgesiyle ilişkili anlatımlarda tanrıça Mater olarak kullanılacaktır.

Afyonkarahisar Müzesi Kybele figürin grubunu neden ünik olarak değerlendirildiği sorusuna yanıt olarak tarihsel süreçte bölgede görülen Mater tasvirlerine ana hatları ile göz atmak gerekmektedir. Bu noktada bölgede Mater tasvirlerini incelerken tarihsel süreçle birlikte değişen iki ana akımın varlığı dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki kültün ana vatanında ortaya çıkan Neo-Hitit dönemi Kubaba tasvirlerinin etkisinde biçimlenen Mater ikonografisi; diğeri ise MÖ 5. yüzyıldan itibaren Yunan dünyasında görülmeye başlanan Hellenleşmiş Kybele (Mater) tasvirlerinin bölgede görülmeye başladığı MÖ 4. yüzyıl olarak ikiye ayırmak mümkündür (Thonemann, 2013).

Phrygia bölgesinde erken dönem Mater ikonografisini en iyi takip edebildiğimiz Gordion (Roller, 1999), Ankara Bahçelievler (Roller, 1999), ve Etlik kabartmasında (Roller, 1999) Mater tasvirlerinin tamamında tanrıça figürinin başında yüksek bir *polos* taşıdığı görülmektedir. *polos*dan aşağıya doğru inen ve genellikle uç kısımları kemerin içinde sokulan kumaş örtü tanrıçanın ayak bileklerine kadar iner. Giyinik olarak tasvir edilen Mater'in vücut hatları kalın kumaştan yapılmış giysiler altında kaybolmuştur. Tanrıçanın boyuna kadar kapalı olan kıyafetinin bel kısmında kemer taşıdığı görülür. Kollar genellikle çapraz olarak hiartik pozda üst gövdeye yerleştirilmiştir. En erken örnekleri MÖ 7. yüzyıla tarihli Mater tasvirlerinin Neo-Hitit dönemi Kubaba tasvirlerinden etkilendiği görülmektedir. Roller, Anadolu kökenli iki tanrıça arasındaki benzerliklerin dış görünümdeki belirli unsurlarla sınırlı kaldığını her iki tanrıçanın da karakteristik özelliklerindeki farkların tasvirlerine de yansıdığını dile getirmektedir (Roller, 1999).

MÖ 6. yüzyıla gelindiğinde bölgede Mater ikonografisi köklü bir değişime uğramamasına karşın Batı Phrygia olarak anılan Afyon-Kütahya-Eskişehir üçgeninde tespit edilen kaya kabartmalarında ikonografide kısmi değişiklikler olduğu görülmektedir. Söz konusu ikonografik farkların ilki; tanrıçanın yanında aslanlarla birlikte tasvir edildiği Aslankaya anıtıdır. Büyük Kapı Kaya anıtında da Kybele heykelinin yer aldığı nişin iki yanında yer alan kaideler tanrıçanın bu eserde de yanında eşlikçileriyle birlikte tasvir edildiğini işaret eder (Roller, 1999). Batı Phrygia ve Orta Phrygia Mater tasvirleri arasında tespit edilen bir diğer fark ise; Orta Anadolu merkezlerinde tespit edilen Mater tasvirlerinde tanrıçanın başından beline doğru inen örtüsü kemerin içine sıkıştırılırken Batı Phrygia örneklerinde örtünün düz bir şekilde sırt kısmına döküldüğü görülmektedir (Roller, 1999). Ancak, MÖ 6. yüzyılın önemi salt tanrıça imajındaki küçük bölgesel farklar ile sınırlı değildir. Kültün Lydia Krallığı üzerinden Batı Ege'de bulunan Yunan kent devletlerine doğru yayılımı beraberinde yeni bir Kybele imajını doğurmuştur.

MÖ 590'a değin bağımsız bir devlet olan Phrygler, Alyates'in Kızılırmak seferiyle birlikte (MÖ 590) Lydia Krallığına bağlı bir prenslik olarak varlığını sürdürmüş, ardından MÖ 547/546 'da meydana gelen Pers istilası sonucunda Lydia Krallığının yıkılmasının ardından büyük Phrygia satraplığının bir parçası haline almıştır (Tüfekçi Sivas, 1997). Mater kültürünün Phryg Krallığı'nın yıkımının ardından Lydia Krallığı tarafından kabul edildiği arkeolojik ve epigrafik kaynaklar ışığında bilinmektedir. Roller, kültün Lydia Krallığındaki kabul görüşünün en belirgin işareti olarak aslan tasvirlerini göstermektedir. Araştırmacı Lydia kraliyet ailesinin sembol olan aslan figürünün ana tanrıça ikonografisine eklenmesinin kraliyet ailesi ile Mater arasındaki bağın vurgulanmak istemesine bağlar ve Yunan Kybele ikonografisinde yer alan aslan tasvirinin Lydia kökenli olduğunu ileri sürer (Kofier, 2018). Kültün Lydia'lılar tarafından benimsenmesi aynı zamanda batıda bulunan Yunan kent devletleri tarafından da kabul görmesinin ilk adımını oluşturmaktadır (Erdoğan, 2003). Mater kültürünün Yunan kent devletlerinde yayılmasına ilişkin birden fazla sav olmakla birlikte kabul gören en yaygın görüş kültün Lydia Krallığının hakimiyeti altına giren Yunan

kent devletlerinde tanrıçanın *Gallos* ismi verilen gezici rahipleri tarafından yayıldığıdır (Graf, 1985; Graillot, 1912; Roller, 1999). Kültün erken dönemlerine ilişkin yazılı kaynakların azlığı özellikle Batı Anadolu topraklarında Kybele kültürünü bu denli hızlı bir yayılım görmesinin sebeplerini belirlemeye engeldir. Lydia’da kültürün kabul görmesi Anadolu geleneğinde prehistorik dönemlerden itibaren ana tanrıça kültürünün olmasıyla açıklana bilinir. Ancak Yunan dünyasına döndüğümüzde Kybele’ye olan bu kabullenmenin altında yatan dinamiklerin anlaşılması oldukça güçtür. Kültün batıya doğru yayılımının en önemli sonucu ise Anadolu tanrıçası Mater’in Demeter, Gaia gibi Yunan Pantheonu’ndaki Ana tanrıça kimlikleri ile girift bir hal alarak yeniden biçimlenmesine yol açmasıdır. Batı Anadolu’daki erken dönemlerine ait adak stellerinde Phrygia’da görülen Mater tasvirlerine genel hatları ile sağdık kalındığı görülmektedir. Yunan kıyafetleri içinde tasvir edilen tanrıça Phrygia örneklerinde görüldüğü üzere mimari bir yapı içinde ve ayakta durur vaziyettedir (Roller, 1999). Ancak MÖ 6. yüzyılın ortalarına gelindiğinde başta İon kent devletleri olmak üzere, adalar ve Batı Akdeniz’de hızla yayılan taht üzerinde oturan Kybele tasvirleri MÖ 5. yüzyılda kökten değişecek olan Kybele ikonografisinin ilk adımıdır (Roller, 1999). Ancak ilginçtir ki tüm Ege ve Akdeniz dünyasında hızla kabul gören oturan Kybele tasviri Phrygia’da rağbet görmemiştir. Batı Anadolu menşeli oturan Kybele tasvirleri Batı Phrygia’da tek tük örnekler karşımıza çıkmasına karşın bunun yaygın hale gelmediği görülür (Roller, 1999). Bu durum elbette bölgenin kültürün anavatanı olması ve yeniden şekillendirilmiş bir Mater tasvirine ihtiyaç duyulmaması ile açıklanabilir. İlk adımlarını MÖ 6. yüzyılın ortalarında duymaya başlanılan Kybele ikonografisindeki köklü değişim MÖ. 5. yüzyılda Agorakritos’un Atina Agorasındaki Metron Tapınağı için yaptığı kült heykeli ile tamamlanır (Kofler, 2018). Yunan kıyafetleri içinde, taht üzerinde oturan olgun kadın görünümündeki Kybele MÖ 5. yüzyıldan Roma dönemine değin küçük değişikliklere uğrayarak Kybele tasvirlerinin prototipini oluşturmuştur. Hellenleşme sürecinde tanrıçanın görsel tasvirindeki değişimin yanı sıra kültürün anavatanı Phrygia’da tespit edilen Mater tasvirlerinde bulunmayan atribütlerin de ikonografiye eklendiği görülmektedir. Söz konusu atribütlerin başında aslan figürü yer alır. Kybele ikonografisine eklenen diğer öğeler Tymphanon ve libasyon sunusuyla ilişkili kasedir (Kofler, 2018). Hellenistik döneme gelindiğinde Kybele’nin şehir koruyucu vasfını işaret etmesi adına başında sur duvarlarını temsil eden yüksek bir taç ile tasvir edildiği görülmektedir. Bøgh (2007), kültürün ana vatanında Mater ikonografisi için belirgin bir atribüt bulunmazken Hellenleşme sürecinde Mater’in birden fazla atribüte sahip olmasını Yunan dünyasında birden fazla ana tanrıça kültürünün varlığı ile açıklar.

Yunan Kybele tasvirlerinin bölgede görülmeye ve hatta orijinal Mater tasvirlerinin yerini almaya başladığı dönem tarihsel süreç içinde önemli bir yere sahiptir. Büyük İskender’in MÖ 334 yılında Granikos savaşında Pers ordularını yenmesinin ardından Anadolu’daki Pers hakimiyeti sonlanmış (Mansel, 1995) bu dönemde Makedon yerleşimciler Anadolu’da iskan edinmeye başlamıştır (Tüfekçi Sivas, 1997). Anadolu’nun genelinde görülen bu hareketlilikten Phrygia’da payını almış, Pers hakimiyetinin ardından bölge baskın bir Greko-Makedon kültürün hegemonyasına girmiştir. Yunan stili Kybele tasvirlerinin bölgedeki artışı da tam olarak bu dönemde başlar. Phryg’lerin Pers egemenliği altında kaldığı dönem boyunca MÖ 4. yüzyıla değin Phryg dilini ve yazısını kullandıkları kısaca kendi öz kültürlerine sağdık kaldıkları bilinmektedir (Tüfekçi Sivas, 1997). MÖ 334’te Pers hakimiyetinin sonlanmasının ardından Phryg kültürüne dair izler ortadan kalkmıştır (Thonemann, 2013). Bu dönemden itibaren bölgede yoğun olarak Greko- Makedon halkın yerleştiği ve Phryg’lerin Anadolu’nun bu yeni etnik kimliği karşısında kültürel yapı taşlarını daha kapalı topluluklar içinde devam ettirdikleri anlaşılır. Söz konusu Greko-Makedon hakimiyeti döneminde özgün Mater ikonografisi de kaçınılmaz olarak yerini Hellenleşmiş Kybele ikonografisine bırakmıştır (Thonemann, 2013).

3. İkonografik Değerlendirme

Afyonkarahisar Kybele figürin grubunu ikonografik bağlamda incelemeyen önce figürin grubunun prototipi olarak değerlendirebileceğimiz Boğazköy Kybele heykel grubunu incelemek, bir anlamda

çalışmanın konusunu oluşturan figürin grubunun kökenine göz atmak, eserde vurgulanan kompozisyonu anlamlandırmamıza yardımcı olacaktır.

Resim 3: Boğazköy Kybele Heykel Grubu



Hititlerin başkenti Hattuşa'da (Boğazköy) kent kapısının önünde yapılan kazı çalışmalarında ele geçen Kybele heykel grubu tanrıçanın yanında müzisyenlerle birlikte tasvir edildiği ünik örneklerdendir. Figürin grubunun merkezinde yer alan Kybele frontal olarak ayakta durmaktadır. Tanrıçanın cepheden ve frontal duruşu, yüksek polos, kolların konumlandırılması ve alt gövdeyi saran mantonun kumaş kıvrımları Gordion (Roller, 1999), Etlik (Roller, 1999) ve Bahçelievler (Roller, 1999) örneği ile yakın benzerlik göstermekle birlikte figürin grubu için ayırt edici nokta elbette Kybele'nin iki yanında yer alan müzisyen tasvirleridir. Kybele figürünün sağında yer alan erkek figürü çift *aulos* çalarken sol tarafında yer alan müzisyen figürünün *lyra* veya *kitara* taşıdığı görülür. Sakalsız ve üst gövdeleri çıplak olarak tasvir edilen erkek figürlerinin belden aşağısını peştamal benzeri bir örtü ile kapatılmıştır (Roller, 1999).

Tanrıçanın yanında müzisyenler ile tasvir edildiği ilk örnek olmasından dolayı Boğazköy heykel grubu spesifik bir örnek olarak değerlendirilmektedir. Heykel grubunda tanrıçaya eşlik eden müzisyenlerin kimliği üzerine net bilgi olmamakla birlikte figürlerin kimliğine ilişkin çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Roller (1999), Gordion'dan ele geçen kısa saçlı, sakalsız, üst gövdeleri çıplak ve ellerinde kase taşıyan erkek figürlerini tanrıçanın maiyetinde bulunan kişilerin tasvirleri olduğunu, dolayısı ile Boğazköy heykel grubunda yer alan müzisyenlerin de bu statüde değerlendirilmesi gerektiğini dile getirir. Berndt Ersöz (2004) ise konuya farklı bir bakış açısı ile yaklaşarak, Boğazköy müzisyenlerinin tanrıça ile aynı platformu paylaşmaları ve yüzlerinin doğrudan izleyicilere dönük olmasından hareketle bu figürlerin rahip veya mürit tasvirinden ziyade tanrı veya yarı tanrı olarak değerlendirilmesi gerektiğini aktarmaktadır. Araştırmacı bu savının kanıtı olarak söz konusu müzisyenlerin rahip veya mürit olması durumunda Aslankaya kabartmaları ile benzer şekilde yönlerinin tanrıçaya dönük olması gerektiğini ileri sürer (Berndt Ersöz, 2004).

Boğazköy heykel grubunda Kybele'nin yanında yer alan müzisyenlerin kimliğinden ziyade bu figürin grubu bütüncül bir halde ele alındığında Phrygia'da Mater kült pratiklerine ilişkin önemli ipuçları taşımaktadır. Bölgede Mater kült pratiklerine ilişkin veri yetersizdir; gizem kültürü olması dolayısıyla Yunan kaynaklarında da kült pratiklerine ilişkin oldukça sınırlı bilgi aktarımı bulunmaktadır. Ancak, Boğazköy heykel grubu bize kültürün anavatanında Yunan tasvirlerinde karşımıza çıkan ve Kybele ile özdeşleşen esirik kült ayinlerinin temelini oluşturan zil ve *tymphanon* yerine *aulos* ve *lyra* gibi daha sakin müziklerle özdeşleştirilecek enstrümanların kullanıldığını işaret eder. Kaldı ki Kybele kültürü üzerine ayrıntılı bir çalışma yayınlayan Naumann (1983), figürin

grubunda *aulosun lyra* ile bağlantılı olarak tasvirinin çığlına ulaşan esirik bir müzikten ziyade, sakin ve uyumlu bir müzik türüne işaret ettiğini dile getirir (Şare, 2017).

Yukarıda da bahsedildiği üzere Phrygia’da Mater kültüne ilişkin kült pratiklerinin içeriği bilinmemektedir. Erken dönem Yunanlı yazarlar tarafından kült pratiklerinin dağlık bir alanda yüksek sesli müzik eşliğinde kendinden geçme ve *mania* durumu olarak tanımlanmıştır (Vassileva, 2001). *Galloi* olarak anılan Kybele rahiplerinin kendilerini hadım etmesi ile sonlanan kanlı kült uygulamalarını ve orgiastik kült kutlamalarına ilişkin en erken veriler Hellenistik döneme aittir. Oryantal krallıklarda hadım devlet görevlilerinin varlığı bilinmektedir. Urartu kralı II. Russa’nın maiyetinde hadım devlet görevlilerinin çalıştığı bilinmektedir. Benzer şekilde Asur ve Hitit uygarlıklarında da hadım devlet görevlilerine ve harem ağalarına ilişkin yazılı belgeler bulunmaktadır (Peled, 2017). Boğazköy’den ele geçen yazılı belgelerde saraya bağlı hadım devlet görevlilerinin krallın yakın çevresinde yer aldığı anlaşılmaktadır. Belgenin ilerleyen kısımlarında bu devlet görevlilerinin aynı zamanda krallın haremni de organize ettiği anlaşılır (Peled, 2013). Anadolu ve Mezopotamya’da yönetim organizasyonu içinde kendine yer bulan hadım devlet adamı olgusu biçim değiştirerek Mater kültü içine dahil edilmesi beklenebilir bir durumdur. Ancak, Kybele rahiplerinin antik kaynaklarda bahsi geçtiği gibi kült ritüeli çerçevesinde kendilerini hadım ettiklerine ilişkin bilgi bulunmamaktadır. İlginçtir ki söz konusu kanlı kült ritüellerine ilişkin bilgi aktarımı Makedon göçmenlerin Phrygia bölgesini iskan ettiği dönemle çakışır. Ancak Kybele kültüne hizmet eden rahiplerin kendini hadım ettiğine ilişkin en net veriler Roma yazılı kaynaklarıdır (Çapar, 1978). Çapar (1978), Cumhuriyet döneminde kült ritüelleri üzerine sınırlı bilgi olmasına karşın kültürün ana vatanı Phrygia’da yapılan uygulamaların Roma’da taklit edildiğini aktarmaktadır. Mater kültü Roma’da oldukça rövanşta olsa da kültürün ana unsurlarından olan hadım rahipler ve aşırıya kaçan masraflar Roma düşünce yapısına uymamış; dolayısı ile Erken dönemlerde Roma vatandaşlarının Mater’e kendilerini dilenci rahip veya flütçü olarak adamak ve kendi kendini hadım etmek yasaklanmıştır. Halikarnasoslu Dionysos Erken Cumhuriyet döneminde yapılan Kybele kült pratiklerinden bahsederken Phrygialı rahip (Matragyrtai) ve rahibelerin göğüslerinde tanrıçanın büstleri ve üzerlerine giydikleri renkli kaftanlarla ellerindeki tef ve flütü çalarak şehirde Kybele adına para dilendiğini aktarmaktadır (Çapar, 1978). Afyonkarahisar figürin grubu genel kompozisyonu ile Phrygialı dilenci rahip ve rahibelerin görsel bir tasvirini andırmakla birlikte figürin grubunda yer alan müzisyenlerin çocuk yaşta oluşu ve sükûnetleri bu kompozisyona uymaz. Kybele figürinin her iki yanında yer alan çocuk müzisyen tasvirleri ergenlik çağından önce Kybele’nin hizmetine giren rahiplerin esirik kült ritüellerinden ziyade daha naif kült pratiklerinde kullanıldığını işaret etmektedir.

4. Afyonkarahisar Müzesinden Kybele Figürin Grubunun Stil ve Tarihlendirilmesi

Çalışmanın konusunu oluşturan figürin grubunun stilistik özellikleri büyük oranda aşınmayla belirginliğini yitirmiştir dolayısı ile figürin grubu tarihlendirilirken genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Resim 4: *Kybele Figürin Grubu*



Resim 5: *İstanbul Müzesi. Kybele Figürin Grubu*



Kybele'nin başında taşıdığı *polos* başlangıç noktasından itibaren kırık olmasına karşın Hellenistik dönemden itibaren Kybele ikonografisinin nerede ise ayrılmaz bir parçasını oluşturan kule şeklindeki gösterişli *polos*lardan olduğu anlaşılmaktadır. *Polosun* kırıldığı noktanın hafif konkav profili gövdeden tepe kısmına doğru genişleyerek yükseldiğini işaret eder (Burr Thompson, 1963; Kielau, 2009; Romano, 1995; Rumscheid, 2006; Töpperwein, 1979). Kybele ikonografisinde görmeye alışık olduğumuz *polosun* altından tanrıçanın omuzlarına doğru dökülen örtü Afyonkarahisar Müzesi örneğinde karşımıza çıkmazken *polosun* altında kalın bir çelengin kullanıldığı görülür. Mater'in alınının hemen üzerine yerleştirilen kumaşla sarılmış kalın çelenkler Roma döneminde yaygın olarak kullanılmaktadır (Burr Thompson, 1963; Goldman, 1950). Figürinin alın kısmını sınırlayan şişkin ve dairesel parçalar halinde işlenen kavun dilimi saç stili dikkat çekicidir. Hellenistik dönemden itibaren kavun dilimi saç stilinde saç parçalarının daha hacimli ve belirgin işlendiği görülmektedir. Kybele figürininin kalın ve şişkin parçalar halinde işlenen saçları adeta kavun dilimi saç stiline dejenere olmuş varyasyonunu andırır (Burr Thompson 1963; Mollard Besques, 1963; Rumscheid, 2006). Figürinin yüz uzuvları belirginliğini kısmen korumaktadır. Mater'in çekik ve belirgin göz yapısı Diphilos atölyesi ile ortaya çıkan badem formundaki göz şeklini andırır da (Işın, 2007) gözlerin daha açık ve göz kapaklarının ince işlendiği görülmektedir. Burnun hemen altına yerleştirilen; küçük, kalın ve aralık işlenen dudaklar plastik işlenmiş iki bant andırır. Dudakların plastik iki bantla tasvir edilmesi Koroplastik sanatta MÖ 1. ile MS 1. yüzyıllar arasında sıklıkla kullanılan bir uygulamadır.

Afyonkarahisar Müzesi 10027 envanter numaralı eserin analogik karşılaştırma yapabileceğimiz benzer örneklerine baktığımızda İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde envanterinde yer alan tek bir örnek tespit edilebilmiştir. Eskişehir dolaylarından ele geçen ve 1966 yılında İstanbul Müzesi envanterine dahil edilen eser Tulay (1972) tarafından MS 2. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Oldukça iyi korunmuş ve kaliteli bir işçiliğe sahip olan İstanbul Müzesi örneğinde figürin grubunun merkezinde yer alan Kybele'nin *polosunun* Afyonkarahisar Müzesi örneğindeki gibi kırık olduğu görülmektedir. *Polosun* hemen altında yer alan çelenk derin ve sık işlenmiş plastik bantlarla bezenmiştir. Afyonkarahisar örneğiyle benzer şekilde parçalar halinde işlenen saçlar linear çizgilerle detaylandırılmıştır. Gözler yüze oranla büyük işlenmiştir. Oldukça düzgün işlenen burnun hemen altına yerleştirilen dudaklar küçük ve dolgundur. Üst dudak kavisli olarak işlenmiştir. Yüz şekli Afyonkarahisar örneğinde olduğu üzere yanaklar dolgun, çene yanaklara oranla daha incedir. Kybele büstünün sol tarafında yer alan çiftli flüt çalan müzisyen figürünü tüm olarak korunmuştur (Tunay, 1972). Kybele'ye eşlik eden müzisyenin yuvarlak yüz şekli, kabarık ve küt saçlarıyla Hellenistik dönemden itibaren kullanılan çocuk tasvirleri ile paralellik göstermektedir (Burr Thompson, 1963).

Çalışmanın konusunu oluşturan Afyonkarahisar Müzesi figürin grubu yüz uzuvlarında tespit edilen MS 1. yüzyıla ait stilistik özelliklere karşın başın arka kısmında saçların tarama şeklinde işlenmesinden dolayı MS. 1. yüzyılın ikinci yarısı- MS 2. yüzyılın erken safhalarına tarihlendirilmektedir. Afyonkarahisar Müzesi 10027 envanter numaralı figürin grubu gerek stilistik gerekse kompozisyon bazında İstanbul Müzesi örneği ile neredeyse benzer özellikler sergilemektedir. İstanbul Müzesi örneği için yapılan tarih önerisi de (MS 2. yüzyıl) çalışmanın konusunu oluşturan Kybele figürin grubu için yapılan tarih önerisini desteklemektedir.

4. Sonuç

Çalışmanın konusunu oluşturan Kybele figürin grubu Hellenistik dönemden itibaren Phrygia bölgesinde hakim olan Kybele tasvirlerinin dışındaki nadir örneklerden biridir. Afyonkarahisar Müzesi 10027 no.lu Kybele figürin grubu ile Boğazköy Kybele heykel grubu arasındaki yadsınamaz ikonografik birlikteliğe ek olarak kompozisyon benzerliği aralarındaki geniş zaman dilimine karşın ortak bir kültürün yaratısı olduğunu açıkça göstermektedir. Bu da bölgedeki Makedon hakimiyeti ile başlayan ve sonrasında Roma hakimiyeti döneminde devam yerel kültürü baskılama politikasının kısmen işe yaramadığını çiftçi olarak tanımlanan ve daha çok kırsal bölgelere dağılan Phryg'lerin etnik kimliklerini hali hazırda koruduklarını işaret etmektedir. Phryg'lerin tarihsel süreçlerini biraz daha ayrıntılı incelemek çalışmanın konusunu oluşturan figürin grubuna neden bu denli önem atfedildiğinin anlaşılmasına yardımcı olacaktır. MÖ 9. yüzyıldan -MÖ 6. yüzyılın ortalarına değin Orta Anadolu'da ortak bir dil ve yazı kullanan, büyük saray komplekslerine ve anıtsal kült merkezlerine sahip, seçkinler sınıfının varlığı tespit edilen kısacası güçlü bir devlete ait karakteristik tüm unsurları bünyesinde barındıran bir topluluğun varlığı bilinmektedir (Thonemann, 2013). Geç Phryg dönemi (MÖ 540-330) olarak adlandırılan Akhemenid hakimiyetinde geçen yaklaşık iki yüzyıllık süreçte gerek yönetsel açıdan gerekse toplumsal anlamda Phryg'lerin baskı altına alınmıştır. Bu duruma ilişkin en net kanıtların başında Phryg anıtsal mimarisiyle özdeşleşmiş ve en şaşalı örnekleri MÖ 6. yüzyıla tarihlendirilen anıtsal cephele kaya yüzeylerinin sayısal olarak azalması gelmektedir. Anıtsal cephele kaya yüzeyleri, bölgenin Akhemenid hakimiyetine girilmesi ile MÖ 5. yüzyılın ortalarına değin sayısal bazda azalarak ve sadeleşerek varlığını devam ettirmiştir, yüzyılın ikinci yarısından sonra ortadan kalkmıştır. Ayrıca bu dönemde anıtsal mimarinin ve gösterişli tümülüs mezarların da sonlandığı görülür (Thonemann, 2013). Çalışmanın konusunu oluşturan Afyonkarahisar Müzesi Kybele figürin grubu MÖ 4. yüzyıldan itibaren yavaş yavaş tarih sahnesinden silinmeye başlayan Phrygia halkının kültürel kimliklerini yüzyıllar boyunca korumaya devam ettirdiğini göstermesi noktasında önem taşır. Kaldı ki Phryg'lerin Pessinus'un yönetimi noktasında da aktif olarak rol alma isteği de etnik kimliklerini sürdürdüklerinin önemli kanıtıdır (Tüfekçi Sivas, 1997). Afyonkarahisar Kybele figürin grubu kültün ana vatanı olan Phrygia'da yerel bazda hala Arkaik kült pratiklerine sadık kaldığını göstermesi açısından büyük önem taşımaktadır. Daha önemlisi figürin grubunun anlattığı kompozisyon Yunanlı ve Romalı yazarların aktardığı orgiastik kült ritüellerinin dışında tanrıçaya ergenlik çağında veya ergenliğe girmek üzere olan erkek çocuklarının eşlik ettiği daha naif kült ritüellerinin varlığını işaret etmektedir.

Yazarlık Katkıları (Authorship Contributions): Fikret Özbay, Aslıhan Özbay.

Kaynakça

- Berndt Ersöz, S. (2004). The Phrygian Mother Goddess and her companions. On Phrygian religious iconography. *Newsletter of the Department of archaeology and history of art, Bilkent University*, 3, 41-42.
- Bøgh, B. (2007). The Phrygian background of Kybele. *Numen* 54, 304-339.
- Burr Thompson, D. (1963). *Troy, The Terracotta figurines of the Hellenistic Period: Supplementary monograph III*. Princeton: Princeton University Press.

- Çapar, Ö. (1978) Roma tarihinde Magna Mater Kybele tapınımı. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 29(1-4), 167-210.
- Erdoğan, A. (2003). *Phokaia kaya tapınakları* [Yayınlanmamış doktora tezi], Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Graf, F. (1985). *Nordionische kulte, Religiongeschichtliche und epigraphische Untersuchungen zu der Kulturen von Chios, Erytraï, Klazomenai und Phokaia*. Roma: Schwabe Verlagsgruppe AG Schwabe Verlag.
- Graillot, H. (1912). *Le Culte De Cybèle, Mère des Dieux, à Rome et dans L' Empire Romain*. Paris: Fontemoing.
- Işın, G. (2007). *Patara terrakottaları Hellenistik ve Erken Roma dönemleri*. İstanbul: Ege Yayınları.
- Kielau, S. (2009). *Terrakotten Aus Pergamon Tonfiguren Aus Wohnhäusern Der Stadtgrabung. Dissertation*. Bielefeld.
- Kofler, V. S. (2018). Kybele in Griechenland Ankunft und Aufnahme der Götttermutter in der Griechischen Welt. *Historia Scribere*, 10, 379-400.
- Mansel, A. (1995). *Ege ve Yunan tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Mollard-Besques, S. (1963). *Musée national du Louvre Catalogue raisonné des figurines et reliefs en terre cuite grecs étrusques et romains II. Myrina*. Paris.
- Naumann, F. (1983). *Die Ikonographie der Kybele in der Phrygischen und der Griechischen Kunst*. Tübingen: E. Wasmuth.
- Peled, I. (2013). Eunuchs in Hatti and Assyria: A Reassessment. L. Felu, J. Llop, A. M. Alba, J. Sanmartin (Ed.) *Time and history in the ancient Near East* içinde (ss.785-797). Pennsylvania: Penn State University Press
- Peled, I. (2017). Cultural transformations from Mesopotamia to hattı? The case of the Gala. *JCS* 69, 109-116.
- Roller, L.E. (1991). The Great Mother at Gordion: The Hellenization of an Anatolian Cult. *JHS* 111, 128-143.
- Roller, L. E. (1999). *Ana Tanrıça'nın izinde. Anadolu Kybele kültü*, (B. Avunç, Çev.), İstanbul: Alfa yayınları.
- Romano, I. B. (1995). *The Terracotta figurines and related vessels*. Philadelphia: University Museum.
- Rumscheid, F. (2006). *Die figürlichen terrakotten von Priene: Fundkontexte, ikonographie und Funktion in Wohnhäusern und Heiligtümern im Licht antiker Parallelbefunde*, Wiesbaden: Reichert Verlag
- Şare, T. (2017). Woman and music in ancient Anatolia: The iconographic Evidence. E. Kozal, M. Akar, Y. Heffron, Ç. Çilingiroğlu, T.E. Şerifoğlu, C. Çakırlar, S. Ünlüsoy, E. Jean (Ed.) *Questions, Approaches, and Dialogues in Eastern Mediterranean Archaeology*, içinde (ss. 555-580). Münster: Ugarit-Verlag.
- Thonemann, P. (2013). Phrygia: an anarchist history, 950 BC- AD 100. *Roman Phrygia Culture and Society*, (Ed: P. Thonemann) içinde (ss.1-40). Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- Töpperwein, E. (1976). *Terrakotten von Pergamon*, Berlin: de Gruyter.
- Tunay, M. İ. (1972). Pişmiş toprak Kybele heykelciği. *Belleten*, XXXVI (142), 137-143.

Tüfekçi Sivas, T. (1997). *Eskişehir- Afyonkarahisar, Kütahya il sınırları içindeki Phryg kaya anıtları* [Yayınlanmamış doktora tezi], İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Vassileva, M. (2001). Further considerations on the cult of Kybele. *Anatolian Studies* 51, 51-63.